

Mjølkeproduksjon i Vingelen – ei fjøskontrollbok 1857–1893

Det tradisjonelle feholdet var ekstensivt. Det var om å gjøre å holde flest mulig kyr gjennom vinteren på skrinne fôring, i mange tilfeller regelrett sultefôring, for å dra mest mulig nytte av utmarksbeitene om sommeren. Kyrne kalva om våren og avdråtten var lav. På midten av 1800-tallet starta en prosess som er kalt hamskiftet i bondesamfunnet (Krokann 1942). Husdyrholdet fikk relativt sett større betydning. I storfeholdet ble det satt i gang avlsmessige tiltak for å skaffe mer ytedyktige dyr, og bøndene ble oppfordra til å føre dyra bedre. Mjølkeavdråtten begynte etter hvert å stige. Men vi har mangelfulle opplysninger om ytelse og produksjon på 1800-tallet. På slutten av 1890-åra kom fjøskontrollen i gang som et organisert tiltak for å styrke avlsarbeidet, og for å kunne gi bedre veiledning i fôring og stell. Fjøskontrollen i form av fjøskontrollag utover i bygdene omfattet månedlige veininger av mjølka til hver ku, og registrering av fôrforbruk. Dermed fikk en tall for avdråtten til kyrne. Staten overtok ansvaret for fjøskontrollen i 1901. Men enkelte bønder kom i gang med fjøskontroll lenge før det. På Nygarden i Vingelen er det tatt vare på ei fjøskontrollbok med registreringer fra 1857 til 1893. Det var Engebret A. Nygaard som

i den perioden var bruker. Han var født i 1812 og døde i 1902. Ifølge boka om Vingelen (Eystein Eggen) var han "opplyst og framfor si tid, han såg mun i alt nytt til gagn for gardsdrifta og eigna det åt seg gjennom skrifter og i praktisk lei".

Ideen til å starte med slik regnskapsføring hadde Engebret Nygaard sannsynligvis fått fra statsagronom Jensenius, som på 1850-tallet og i åra framover reiste omkring i distriktet og ga veiledning i mjølkestell, fôring og avl. Jensenius deltok i planlegginga av fellesmeieriet i Rausjødalen som kom i gang i 1856, og han var til stede ved den første feutstillinga i distriktet som ble holdt på Tolga i 1858. Jensenius sammen med statsagronom Lindequist utarbeidet regnskapslister for mjølkeytelser og fôrforbruk som de oppmuntret gardbrukere til å føre. Ifølge Borgedal (1967) hadde Jensenius i 1852 fått en mann i Nord-Østerdalen til å starte med mjølkeveining to ganger i måneden. Denne personen kan ha vært Engebret Nygaard.

I det følgende vil jeg presentere noen resultater fra registreringene i fjøskontrollboka på Nygarden. Spesielt har jeg ønsket å skaffe tall for gjennomsnittlig mjølkeavdrått per ku, fordelingen av kalvingene og mjølkeproduk-

sjon gjennom året, og hvor stor andel av produksjonen som skjedde på sommerbeite i den aktuelle perioden.

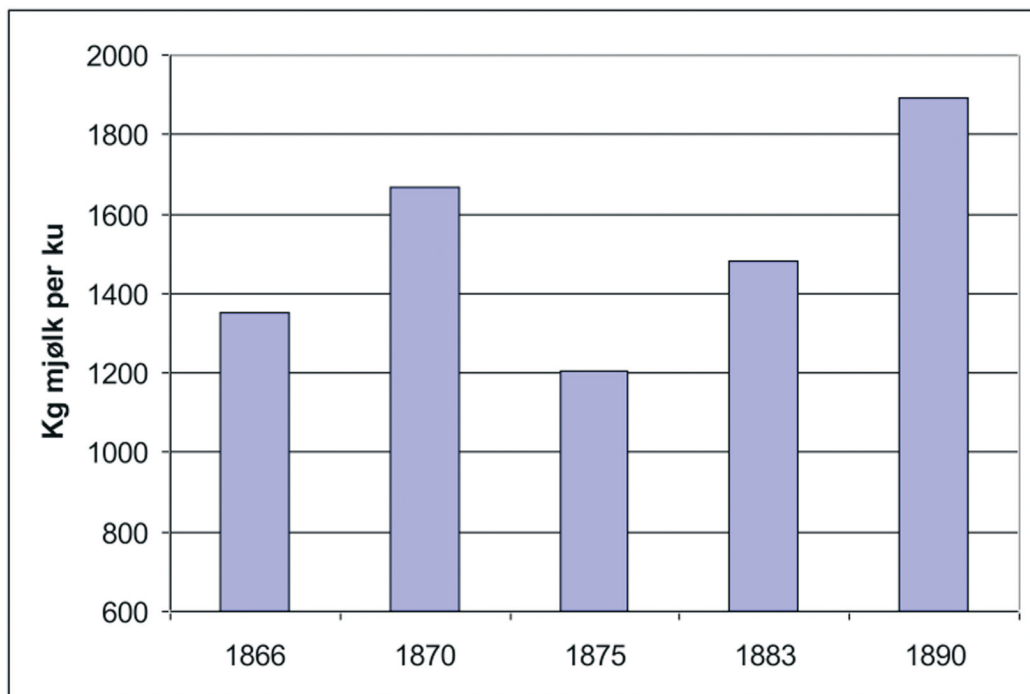
Resultater fra registreringene

Registreringene omfattet navn på kyrne, alder og kalvingsdato, samt mjølkemengde målt én gang i måneden. Ut fra denne målinga ble den månedlige produksjonen per ku og totalt beregnet og til slutt summert for hele året. Mjølkemengda ble på den tida som kontrollboka omfatter angitt i pottes. En pott tilsvarer ca. 1 kg, som er enheten som blir brukt i denne artikkelen. I det følgende vil jeg presentere resultater fra fem utvalgte år (1866, 1870, 1875, 1883 og 1890). Registreringene var ikke komplette alle åra, spesielt i starten, derfor

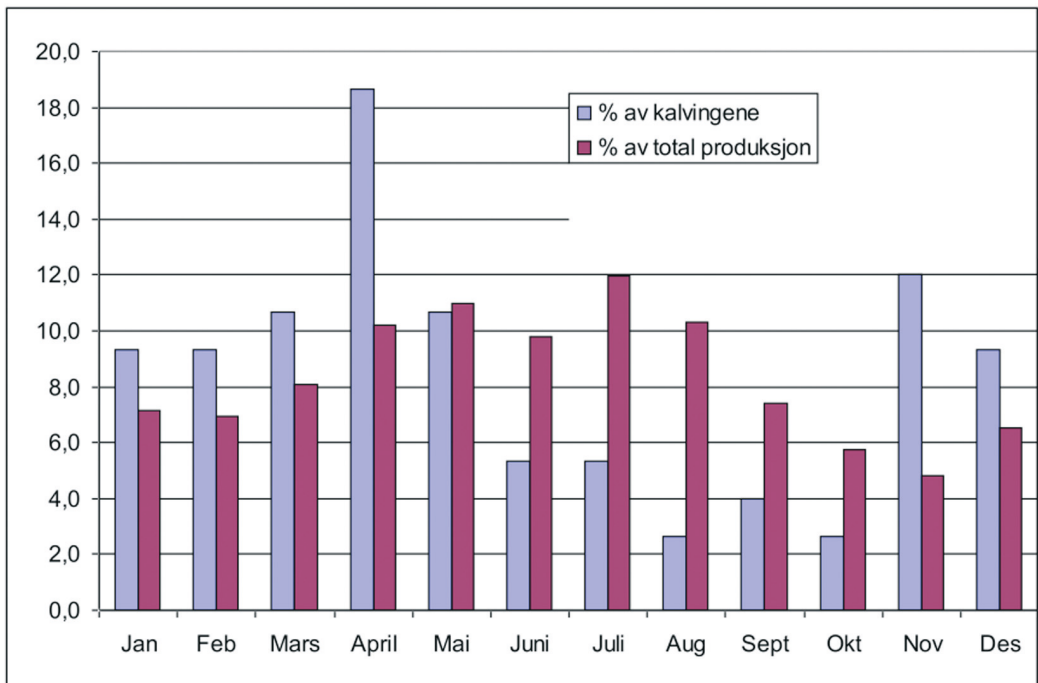
er 1866 valgt som det første året.

Kyrne ble holdt i produksjon mye lenger enn i dag. I kontrollboka finner vi kyr som hadde en så høy alder som 17 år. Gjennomsnittlig alder var 7 år, og 22 % av kyrne var eldre enn 10 år. Gjennomsnittlig årsavdrått for de fem utvalgte åra var 1516 kg, med en økning fra 1351 kg i 1866 til 1893 kg i 1890 (Figur 1). Den høyeste registrerte enkeltavdrått var 2693 kg, og høyeste dagsavdrått 10,8 kg.

De fleste kalvingene fant sted i perioden november - mai, med en klar topp i april (Figur 2). Bare 15 % av kalvingene skjedde i juli - oktober. Den totale mjølkeproduksjonen per måned var høyest i april - august, med en topp i juli. I juni var produksjonen lavere enn i den foregående og påfølgende mæne-

Figur 1. Gjennomsnittlig årsavdrått for kyr med full produksjon i året.

Figur 2. Fordelingen av kalvingene og total månedlig mjølkeproduksjon gjennom året.

den (Figur 2). Fra 20. juni til 20. september, som dekker beiteperioden, var mengden produsert mjølk 30 % av den totale årsproduksjonen.

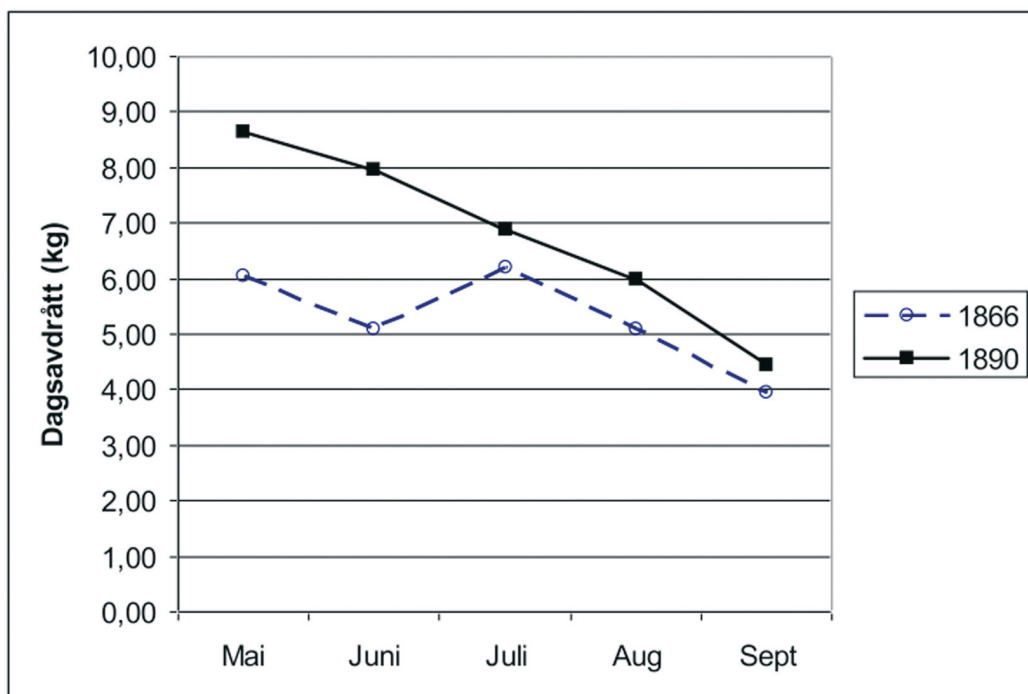
Figur 3 viser gjennomsnittlig dagsavdrått i perioden mai - september for kyr som kalva i januar-april i 1866 og 1890. I 1866 var avdråttene lavere i juni enn i mai, mens den var høyere igjen i juli. I 1890, da kyrne mjølka mer, ser vi et jevnt fall i dagsavdråttene utover i mjølkeperioden.

Kommentarer

Etter datidas målestokk var mjølkeytelsen i besetninga på Nygarden høy. Mens den gjennomsnittlige avdråttene i landet rundt 1860 var 1000 kg og i 1890 1200 kg (Adalssteinson 1993), var avdråttene hos Nygaard i 1866 1351 kg,

mens den i 1890 var 1893 kg. En kan anta at denne relativt høye avdråttene i stor grad skyldtes bedre fôring enn hva som ellers var vanlig. Men også på Nygarden opplevde de nok vårknipa. Som vist i Figur 2 var den totale produksjonen i juni lavere enn i mai og juli, og hos kyrne som kalva i januar-april i 1866 var avdråttene i juni lavere enn i måneden før og etter. I 1890 da fôringa var sterkere og avdråttene høyere, ble det ikke registrert et slikt fall i juni.

I driftsforma med svak fôring, til dels regelrett sultefôring i vinterhalvåret, kunne kyrne "stå borte" (uten å mjølke) i 4-5 måneder, og konsentrert vårkalving var det vanlige. Det var først når kyrne kom ut på godt sommerbeite at de fikk bygget opp igjen energibalansen slik at de kom i brunst. Det kan være en viktig forklaring på at kalvingene oftest

Figur 3. Gjennomsnittlig dagsavdrått i perioden 20. juni – 20. september for kyr som kalva i januar – april (7 kyr i 1866 og 5 kyr i 1890).

skjedde om våren, 9 måneder etter paring. Dette var ikke typisk i buskapen på Nygarden. Kalvingene fordelte seg rimelig jevnt over vinter- og vårmånedene, riktignok med en topp i april.

Også på Nygarden var mjølkeproduksjonen høyest om sommeren, med en topp i juli, men bare ca. 30 % av den totale produksjonen skjedde i beiteperioden. Dette er ikke i samsvar med den gjengse oppfatningen at produksjonen i hovedsak skjedde på sommerbeite. Men utmarkene var likevel en viktig resurs i feholdet. I tillegg til beiting ble det høsta mye høy fra utmarksslåttene, det ble tatt mose i fjellet, og det ble høsta annet tilleggsfôr.

I ettertid ser vi at registreringene til Engebret Nygaard har skaffet oss interessant informasjon om mjølkeproduk-

Engebret A. Nygaard (1812-1910), opplyst og framfor si tid.

sjonen på en gard i Vingelen i andre halvdel av 1800-tallet. Brukeren sjøl har sikkert hatt stor nytte av registreringene ved at de skaffet data som var viktig for avlsarbeidet, for fôringsopplegg med mer. Fjøs kontrollen på Nygarden har sikkert vært en viktig medvirkende årsak til at avdråttene til kyrne på garden var høy, og at det skjedde så sterk økning fra begynnelsen til slutten av perioden som fjøs kontrollboka omfatter.

Kilder

- Adalsteinsson, S., 1993. Husdyrene i menneskenes tjeneste i Norden. I: Husdyr i Norden – vår arv – vårt ansvar. Jord og Gjærning 1992/93. Landbruksforlaget, Oslo, s. 8-23.
- Borge dal, P., 1967. Norges jordbruk i nyere tid. Bind II. Husdyrholdet. Bøndernes Forlag, Oslo.
- Bruflot, R., 1998. 100 år med husdyrkontroll 1898 - 1998. Tine Norske Meierier, 1998.

- Eggen, E., 1943/1968. Vingelen. Soge-minner frå heimbygda. Marius Stamnes Boktrykkeri, Oslo.
- Fjøs kontrollbok hos Engebret A. Nygaard 1857-1893. Nordøsterdalsmuseet.
- Krokann, I., 1942 (1982). Det store hamskiftet i bondesamfunnet. Det norske Samlaget, Oslo.

Egil Simensen

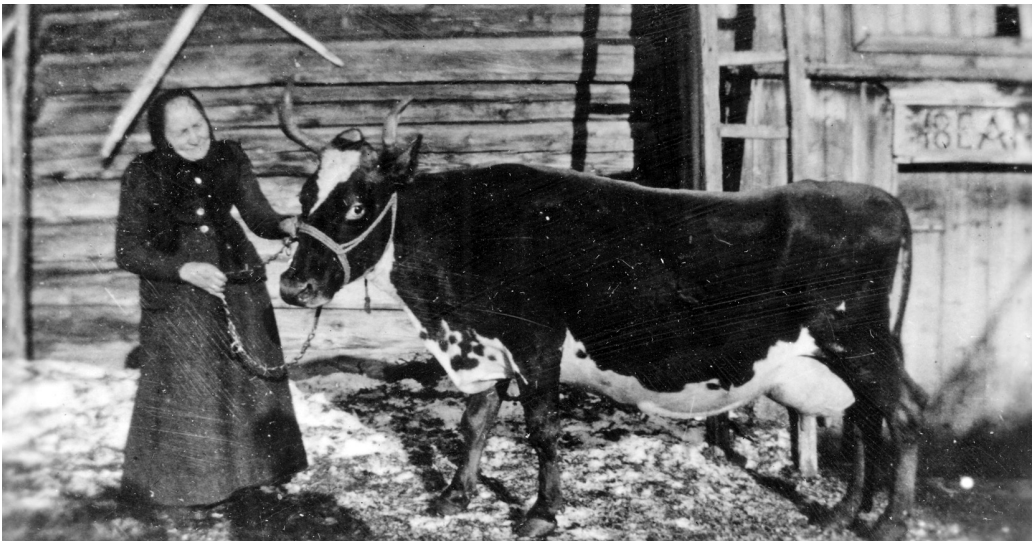
Skogveien 10

2500 Tynset

E-post: egil.simensen@fjellnett.no

Om forfatteren

Egil Simensen, født i 1940, er veterinær, og har vært professor ved Norges veterinærhøgskole fram til 2007 innen fagområdet husdyrmiljø og forebyggende helsearbeid. Han har skrevet om husdyrholdet i Nord-Østerdalen i årboka og Tynset bygdebok, og er forfatter av boka "Dølafet".

Representant for buskapen på Nygarden: Stjerne, født 1904. Kua var typisk for dølaferasen, og ble 19 år gammel. I 1910 hadde den en årsavdrått på 3086 kg mjølk med en fettprosent på 3.80. Repro: Norsk landbruksmuseum.